

TÜRKİYƏ ROMANINDA QADIN İMZASI

Xanım ABDULLAYEVA*

Açar sözlər: XIX əsr Türkiyə nəsr, roman janrı, feminizm, Fatma Aliyə xanım, "Mühəddərət" romanı

XIX əsr bütün dünyada dəyişim rüzgarlarının cərəyan etdiyi bir dönmədir. Bu dövrdə milliyətçilik hərəkatlarının geniş vüsət aldığı, imperatorluqların süqutu əsnasında insanların təfəkküründə köklü dəyişikliklərin izləndiyini, azadlıq, bərabərlik, ədalət kimi məfhumların qabardıldığını görürük.

Bütün dünyada izlənən bu dəyişikliklər, əlbəttə ki, artıq son dönəmlərini yaşayan Osmanlı imperatorluğundan da yan keçmirdi. Bu məqalədə yeni dövr türk ədəbiyyatının nəsr, xüsusilə də nəsrin roman janrında yazıb yaradan qadın yazıcının fəaliyyəti araşdırılır. Türk romanında qadın haqlarını və qadınların yaşadıkları problemləri dilə gətirən qadın yazıçılar yeni ədəbiyyatın təməllərini quranlardandır. Türkiyə cəmiyyətində və ədəbi həyatında qadının bir şəxsiyyət kimi önə çıxdığı dövr Tənzimatdan (1839) sonra başlamışdır. Bu dövrdən etibarən yeni təfəkkürlü nəsil yetişdirmək yolunda aparılan işlərdən biri də yeni nəslin yetişdirilməsində əvəzsiz rol oynayan qadın və ana faktorunun özünə müstəsna haqların verilməsinə başlanılmışdır. Qadının cəmiyyət həyatındakı mövqeyi artmaqda idi. Belə ki, qızların təhsilinə xüsusi önəm verilməsi, ilk qadın qəzet və jurnalların nəşri də məhz bu dövrə təsadüf edirdi. Necə deyərlər, bir oğlana təhsil verməklə təhsilli insan, bir qadına təhsil verməklə isə təhsilli bir nəsil qazanılır fikrinin əyani tətbiqinə başlanılmışdır. Sözü gedən dövrdə qadınların cəmiyyətdəki mövqeyi, sosial rifahı və məişət həyatı ilə bağlı neqativ hallar da nılmaz idi. Qadın savadsızlığı, erkən nikahlar, kişi dəyəni kimi xoşagəlməz faktlar qalmaqda idi. Qadına təhsil deyil, layiqli həyat yoldaşı daha uyğun görülürdü. Belə bir cəmiyyətdə problemin köklərinə nəzər salsaq görürük ki, məişət və ailədaxili zorakılıqlar, qadınların cəmiyyətdə sıxılması və labüd məsələlərdə iştirakının axşamı məhz onların təhsili ilə bağlı idi. Dövrün ziyalıları bütün bunların başlıca qaynağını qadın savadsızlığında görürdü. İlk olaraq türkçülük cərəyanının tərəfdarları bu məsələni dəstəkləyirdi. II Məşrutiyətin elan edilməsindən etibarən qadın cəmiyyətdə sözünü daha kəskin deməyi bacardı və artıq Milli Mübarizə dönməsində qadınlar da vətən uğrunda mübarizəyə qoşulur və tamhüquqlu söz sahibi idilər. (İ.Enginün, 1979; 288- 289).

XIX əsr bütün dünyada sosial transformasiya və siyasi sarsıntıların elmi-texniki yüksəliş və inkişaf dövrü olmaqla yanaşı "qadın inqilabı" adlanan yeni formulun tarixi meydanı dövrüdür. Dünya tarixindən məlumdur ki, bir sıra iri siyasi sosial-iqtisadi böhranlar dövründə qadınlar ictimai hərəkatların yaranmasının ilkin təşəbbüskarı və bəzən də liderləri rolunda iştirak etmişlər. Bu zaman onlar nəinki "güclü cinsi" təkrar etməmiş, hətta kişilərə, onların əxlaqına, dünyagörüşünə və s. təsir edirdilər. Dövrün nəbzini tutaraq, həm də siyasətin subyekti kimi qadınlar özlərinin sərt olmayan strukturlu özünü-təşkil formalarını (formal və qeyri-formal) yaradırlar. Bu təşkilatlarda ümumi maraq dairəsi olan qadınlar ya kiçik müddətə və ya uzun müddətə birləşirlər. Bununla əlaqədar hətta

*AMEA akad.Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu
e-mail: mehivaqo@mail.ru

ədəbiyyatla eyniləşdirilən “qadın problemi”, “qadın məsələsi”, “qadın hərəkatı” kimi kateqoriyalar meydana çıxırdı.

Qadın məfhumunun cəmiyyətdə irəli keçməsi Avropada feminist meyillərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Feminizm qadınların kişilərlə müqayisədə daha çətin şərtlər altında yaşadıklarını, təhsil almaq, cəmiyyətdə layiqli mövqə tutmaq kimi məsələlərdə hüquqlarının tapdalandığını hiss edib bunu dilə gətirmək və bu yolda mübarizə aparmağı əl alan ictimai-sosial cərəyandır. (Aytaç İ.A. 2006, 25-43) Cərəyanın nümayəndələri etiraz fikirlərini gördükləri işlə bəyan edirdilər. Xüsusən incəsənət və ədəbiyyat sahəsinin nümayəndələri yaratdıqları sənət əsərlərində feminizmin ideologiyasını geniş ictimaiyyətin nəzərinə çatdırırdı.

Bu baxımdan XIX əsr türk qadın yazıçıları feminizmi bir növ qadın haqlarının qoruyucusu kimi qəbul edirdilər. Qadın hüquqlarının qorunması dedikdə, bu yazıçıları bir neçə ümumi müddəalar birləşdirirdi. Onların əsas tələbləri qadınların təhsil alması, sosial və maddi azadlıq əldə etmək, uğurlu iş həyatı ilə yanaşı ailə və övlada sahib olmaq, qadına qarşı şiddətə son vermək, cəmiyyətdə gender bərabərliyini təmin etmək və s. bu kimi sosial şərtlərdən ibarət idi.

Ümumiyyətlə, bəzi saxta araşdırmalarda bütün sahələrdə olduğu kimi ədəbiyyat sahəsində də türk qadınının kənarda qalması fikrini yanlışlıqla islam dininin adı ilə bağlayırlar. Bu təəssüf doğurucu bir haldır. Guya islam dini qadının cəmiyyətdəki mövqeyini azaltmış, onun hüquqlarını tapdalmışdır. Unutmayaq və unutdurmayaq ki, cahiliyyə dövrünün üz qarası olan yeni doğulmuş qız uşaqlarının diri-diri basdırılması kimi qeyri-insani ənənəni məhz Məhəmməd peyğəmbərin (s.ə.s.) timsalında islam dini qadağan etmişdir. Məhz islam dini qadınlara da kişilərlə bərabər hüquqlar tanımışdır ki, qərb buna bütün dünyaya təxminən min ildən sonra gender bərabərliyi adı altında car çəkməkdədir.

Əslində, türk qadın yazıçıların və qadın qəhrəmanların ədəbiyyatda önə çəkilməsi, qadını narahat edən fikirlərin, onun daxili iztirablarının, arzularının, bütövlükdə ailə və cəmiyyətdəki mövqeyinin qabardılması kimi mövzular heç də Avropa feminizminin deyil, əsrlərdən bəri türk xanımına verilən yüksək mənəvi dəyərin və islam dininin ona tanıdığı misilsiz hüquqların münbit şəraitdə yenedən geniş vüsət alması idi.

Qadın məfhumunun bu dönm ədəbiyyatında belə irəli çəkilməsinin əsas səbəblərindən biri də məhz qadın yazıçıların meydana çıxması idi. Qadının bədii əsərin qəhrəmanı olmaqdan ziyadə o qəhrəmanı yaradan müəllif kimi çıxış etməsi artıq bu yolda əldə edilən uğurlu əyani sübutu idi.

Türkiyə ədəbiyyatında ilk qadın roman müəllifi 1877-ci ildə yayımladığı “Eşqi-Vətən” adlı romanı ilə Zəfər xanım qəbul edilir. Lakin əsərin primitivliyi, obrazların azlığı, mövzunun bəsitliyi və həcmcə kiçik olması onu romandan daha çox hekayə janrına yaxınlaşdırır. Təəssüf ki, Zəfər xanım yalnız bu əsərlə kifayətlənmişdir və yazıçılığa davam etməmişdir. Bu səbəblərə görə bəzi tədqiqatçılar onu bir yazıçı kimi qəbul etmədiklərindən, Türkiyə ədəbiyyatının və ümumilikdə islam coğrafiyasının ilk qadın romançısı kimi beş roman müəllifi Fatma Aliyə Topuzu dəyərləndirirlər. 1908-ci ildə II Məşrutyyətin elan edilməsinə qədər Fatma Aliyə xanım demək olar ki, yeganə qadın yazıçıdır.

Fatma Aliyə xanım yüksək mədəni səviyyəsinə və ədəbi cəhətdən zəngin əsərlərinə görə türk qadınının parlaq simalarındandır. O, bütün həyatı boyunca yüksək mədəniyyəti və dəyərli əsərləri ilə türk qadınına xidmət göstərmiş bir ziyalıdır. Fatma Aliyə xanım 1862-ci ildə İstanbulda anadan olmuş və ziyalı bir ailədə boya başa çatmışdır. Atası tarixçi Cəvdət Paşa, anası Ədviyə xanım idi. Türkiyədə ad və soyadlarına tətbiq edilən yeni qaydalara, əsasən, Fatma xanım Topuz soyadını qəbul etmişdir. Qız övladı olduğu üçün atası balaca Fatmanın özəl müəllimlərdən dərslərinə ehtiyac duymamışdır. Bununla belə böyük qardaşı Əli Sədat bəyin evə gələn müəllimlərdən eşitdiklə-

ri onun ilk təhsilinin formalaşmasına təsir etmişdir. Daha sonra fransız dilinə rəğbəti yaranmış və bu dili dərinlən mənimsəmişdir. Yazıçılığa da məhz digər müasirləri kimi fransız dilindən etdiyi tərcümələrlə başlamışdır. Ədəbi fəaliyyətə 1889-cu ildə George Ohnetin “Volente” romanını “Məram” adı ilə tərcümə edərək başlamışdır. Müəllif bu romanı Bir Xanım imzası ilə yayımlamışdır. Artıq bir yazıçı olduğunu sübut edən Fatma Xanım atasından da dəstək alır və ara-sıra onunla elmi-bədii fikir mübadilələri edirdi.

Bir qadın kimi ortaya qoyduğu maraqlı işləri ilə Fatma xanım dövrün dəyərli roman yazıçısı Əhməd Midhət Əfəndinin də diqqətini cəlb edə bilmişdir. Belə ki, onu “Tərcümani-Həqiqət” qəzetində tərifləyən yazıçı, həmçinin Fatma xanımı mənəvi qızlığa götürmüş və ədəbi fəaliyyətində ona dəstək olmuşdur. Fatma xanımın yazıçılığa olan marağı da məhz Əhməd Midhət Əfəndinin romanlarını oxuyaraq yaranmışdır. 1891-ci ildə ikisinin müştərək işi olan “Xəyal və həqiqət” adlı romanı yazmışdılar. Bu romanın qadının dilindən verilən hissəsi Fatma Aliyə xanımın, kişinin dilindən verilən hissəsi Əhməd Midhət Əfəndinin qələmindən çıxmışdır. Həmin bu əsər “Bir qadın və Əhməd Midhət” imzası ilə yayınlanmışdır. İkisinin müştərək bədii fəaliyyəti sadəcə bu romanla bitmirdi. Xeyli müddət “Tərcümani-həqiqət” qəzetində qarşılıqlı məktublaşmışlar.

Fatma Aliyə xanım növbəti tərcümələrini Mütərcimeyi- məram təxəllüsü ilə yayımlamışdır.

İlk romanı “Mühəddərat”ı isə 1891-ci ildə öz adı ilə yayımlamışdır. Əsərin adı ilə bağlı tədqiqatçılar arasında mübahisəli məqamlar mövcuddur. Bir qədər “mühəddərat” sözünün lüğəvi mənası haqqında məlumat verək. Belə ki, ərəb dilindəki “mühəddərat” sözünün cəm forması olan “mühəddərat” sözü “iki alim arasında gerçəkləşən söhbət və ədəbi münaqişə, bəlli bir tarixdən etibarən toplanaraq kitab halına salınmış əsərlər” mənasında işlənir. Ədəbi, dini və mədəni mövzuları özündə ehtiva edən ədəbi janrın adıdır. Şərq ədəbiyyatında xeyli sayda mühəddərat şəklində qələmə alınmış əsər vardır. Məsələn, ədəbiyyat tarixində ilk mühəddərat müəllifi Əbu Übeydə Mamər bin Müsənnanın “Əl-Mühəddərat və əl-Muhaverat”i, Əbu Əli Tənuhinin “Nişvarül-muhədara və əhbərül-müzakərə” və s.

Fatma Aliyə xanımın “Mühəddərat”ı Türkiyədə dəfələrcə çapdan çıxmışdır. Tarixçi Fatma Tunç Yaşar “Dəm” dərgisinin 3-cü sayında çap etdirdiyi bir məqaləsində əsərin adını “Mühəddərat” kimi göstərmişdir, yəni iki “d” hərfi ilə. Bu addımını isə “mühəddərat” sözünün ərəb dilindən tərcümədə “namuslu, örtülü qadın” mənasını verməsi ilə əsaslandırır. (https://media.dem.org.tr/dir/dem/dem/yayin/goruntuleme/20181207204305_0.pdf)

Onun əlimizdəki Paraf Yayınmaları tərəfindən 2010-cu ildə dəfə çap edilmiş “Mühəddərat” romanı daha əvvəl başqa mətbəələrdə dəfələrlə çap edilmişdir. Təəssüf ki, kitab çox vaxt original adı ilə deyil, başına olmazın bəlaları gəlmiş romanın baş qəhrəmanı Fəzilənin adı ilə çap edilmişdir. Bunu romanın dilini müasir türk dilinə uyğunlaşdırmaq məqsədilə etdiklərini bildirsələr də, mənəcə, bu daha çox satış əldə edəcəklərini düşünən mətbəələr tərəfindən həm ədəbiyyata, həm də yazıçıya qarşı edilmiş haqsızlıqdır. İstər tərcümə, istərsə də transliterasiya məsələsində müəllif hüquqları və əsərin orijinallığı mütləq şəkildə qorunmalıdır.

Digər diqqətçəkən əsas məqam isə ümumiyyətlə, Türkiyə ədəbiyyatında “Fəzilə” adlı romanın mövcud olmamağıdır. Hər iki fakt bizə əsas verir ki, Fatma Aliyə xanımın romanı 189-cü ildə qələmə aldığıda məhz “Mühəddərat” adlandırmışdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, qadının ictimai fəaliyyətinə qarşı qeyri-adekvat münasibətin hökm sürdüyü XIX əsr Osmanlısında bir müddət öz adını gizlətmək məqsədilə təxəllüsü ilə əsərlər yazan Fatma xanım ilk romanını da “Bir xanım” təxəllüsü ilə yazmışdır.

Düzdür, romanın əsas qəhrəmanı Fazilə iffətli və namuslu, təmiz adı üçün özünü qurban verən qadındır. Lakin başqa heç bir mənbədə bu fakta rast gəlinmədiyindən və Fatma Aliyə xanımın romanda heç bir dini görüşə əsaslanmayaraq iffət anlayışını daha çox qəhrəmanın yüksək mənəvi dünyasına aid etdiyini nəzərə alarsaq, əsərin adının məhz elə “Mühədrat” olması fikri daha məntiqlə uyğundur.

Doğrudan da romanın başibəlalı qəhrəmanı Fazilə abır- həyasına sığınan bir qadındır. Lakin yazıçı əsla islam dininin qadınlar haqqında buyurduğu iffət, namus anlayışını Fəzilənin xarakteri ilə eyniləşdirməmişdir. Fəzilənin iffəti onun daxili aləminin, mənəvi dünyasının inikasıdır. Ruhən Fəzilə bir anti-Madam Bovariyədir. Romandakı dini məqamları axtarsaq, onu sadəcə bütün əsər boyu izlənən fəvqəl-bəşər qüvvənin varlığında və sonda ilahi ədalətin qalib gəlməsində görə bilərik.

Muhədrat ilk Türk qadın roman yazıçısı Fatma Aliyə xanımın ən önəmli romanlarından biridir və Türkiyə Təhsil Nazirliyi tərəfindən oxunması tövsiyə edilmiş “100 əsas əsər” arasındadır.

Romanda evlilik mövzusunda gənclərin qərar vermək ixtiyarı, ögey ananın uşaqlara qarşı mənfi münasibəti, uşaq tərbiyəsi, yaxın qohumların ailənin daxili işlərinə qarışaraq yaratdıqları narazılıqlar, təhsilli bir xanımın bütün bu hadisələrə özünəməxsus təsiri kimi mövzular üzərində qurulmuşdur. Əsərdə xüsusi diqqət çəkən məqamlardan biri də həmin dövrdə Türkiyə üçün aktual olan xadimə və qulluqçuların həyat şəraiti və sosial müavinət alma kimi mövzulara dair dəyərli məlumatlar da vardır. “100 əsas əsər” arasında yer alan “Mühədrat” bir qadın gözüylə ilk dəfə Osmanlı dövründəki ailə-məişət həyatına yer verməsi baxımından da önəmli bir əsərdir.

Romanda XIX əsr Osmanlı cəmiyyətindəki “*konak həyatı*”, yəni zadəganların yaşadığı həyatın geniş bədii təsviri verilmişdir. Romanın əsasını müxtəlif təzyiqlərlə qurulan ailələrin uğursuz sonu, qadının ikinci dəfə sevərək xoşbəxt ailə qura bilməsi kimi sosial mövzular təşkil edir.

Hadisələr zəngin və iki azyaşlı uşaqla dul qalmış Sai əfəndi, onun ailə üzvləri və ailəyə yaxın olan insanların ətrafında cərəyan edir. Sai əfəndi, övladları Fazilə və Şefiq, Münəvvər xanım və oğlu Müqəddəm kimi müsbət obrazlar bir qütbədə, Calibə, onun əmisi oğlu və sevgilisi Süha kimi mənfi obrazlar isə qarşı qütbədədir. Əsas hadisələr İstanbulun zəngin bəylərindən olan Sai əfəndinin həyat yoldaşını erkən vaxtda ağır xəstəlikdən itirdikdən sonra Calibə adlı bir vaxtlar zəngin olan ailənin qızı ilə evlənməsindən sonra başlayır. Calibə həyat yoldaşına nə qədər yaxşı rəftar edib, onun sevgisini qazanıbsa, Fəzilə və Şefiqə qarşı bir o qədər qəddar anadır. İki uşağın bir-birinə həyan olması, Fəzilənin qardaşı Şefiqə ana nəvazişi göstərməsi romanın ən təsirli səhnələridir. Sai bəy isə gənc və əxlaqi naqis yeni xanımı Calibənin etdiklərini sanki görmür, uydurduğu bütün çirkin yalanlara inanır. Bir türk atalar sözündə deyildiyi kimi, ananın sağlığında atanın bir gözü, ana ölünce iki gözü kor olur. Evdəki hüurları pozulmasın deyə, Calibənin təkidi ilə qızını erkən yaşda sevmədiyi Rəmzi bəylə evləndirmək istəyir. Bu məqamda Fatma xanım öz həyatında başına gələn xoşagəlməz məqama incə toxunuş etmişdir. Belə ki, vaxtilə atası Cevdət bəy də Fatma xanımı sevmədiyi Faiq bəyə ərə vermişdir. Romanın mövzu və ideya xətiini həll edən bu məqamla Fatma xanım Fəzilənin timsalında həm öz, həm də evlilik məsələsində hüquqları tapdalanan qadınların etiraz səsinə ucaltmış oldu. Bu çətin anlarda uşaqların köməyinə həm qonşuları, həm də anaları vəfat etdikdən sonra onlara əsl ana qayğısı göstərən Münəvvər xanım yetişir. Həmçinin ailənin gənc və ağıllı qızı Fəzilə ilə Münəvvər xanımın oğlu Müqəddəm arasında saf məhəbbət də yaşanırdı. Lakin zalım analıq Calibə bunu da qızlığına çox görür və Sai əfəndini bu izdivaca qarşı qoyur. O, Münəvvər xanımın ailəyə daha da yaxınlaşmasını istəmədi. Belə olduqda onun çirkin əməlləri, həyat yoldaşına xəyanəti ifşa ediləcəkdə. Çünki Calibə Sai əfəndi ilə qurduqdan sonra əmisi oğlu və əvvəlki sevgilisi Süha ilə münasibətlərinə son qoymamışdır. Beləliklə, saf məhəbbətin nəticəsi olaraq, Fəzilə ilə Mü-

qəddəmin evliliyini gözləyərkən hadisələrin gedişatı tamamilə dəyişilir. Fəzilə sevməyə də Rəmzinin həyat yoldaşı olur. Amma o, səbrlidir, namusu və iffəti onun üçün hərşeydən üstündür. Həyatını bağladığı ailənin şərəf və ləyaqətini alçalda biləcək heç bir yersiz hərəkət etmir, nakam taleyinə boyun əyir. Hətta ilk sevgisi Müqəddəmi qəlbindən tamamilə silmiş, madam ki, yoldaşım Rəmzidir, gərək o da sevəm kimi fikirlərlə özünü təskinləşdirirdi. Lakin Fəzilə ailəsini qorumaq üçün nə qədər cəhd göstərirdisə, Rəmzi də bu ailəni dağıtmaq üçün bir o qədər çalışırdı. Ailənin bütün var-dövlətini eyş-ışrətə xərcləyir, sonunda xanımına xəyanət etdiyi bir əxlaqsız qadınla nikah bağlamaq istəyir. Bu qədər əzaba dözməyən Fəzilə sonunda bezir.

Daha sonra bütün haqsızlıqlara dözməyərək intihara cəhd etməsi, bir müddət ailəsindən uzaq düşməsi və ailəsinin onu ölmüş bilməsi, yenidən Müqəddəmlə bir araya gəlmək istəməsi, lakin hər ikisinin ailəli olduğuna görə buna qarşı çıxması, bu müddət ərzində Sai əfəndinin bütün həqiqətləri öyrənməsi kimi hadisələr bir-birini izləməkdədir. Əsəri oxuduqca müsbətlə mənfinin qarşılaşması, qarşıya çıxan sınaqlardan qəhrəmanların necə çıxması oxucuda əsərə marağı artırır. Bir daha yazıçının peşəkarlığının şahidi oluruq.

“Mühədrat” romanında evlilik, cariyəlik, məhəbbət, xəyanət, tanışlıq vasitəsilə ailə qurulması kimi mövzular ətrafında müsəlman-türk qadınının feminal anlamda özünü dərk etməsinin bədii simvolu olan Fəzilə obrazı vasitəsi ilə cəmiyyət içərisindəki ayırmacılığı dəyişdirmək, kişilərlə bərabər hüquqlara sahib olmaq, əzilməyə, alçaldılmağa qarşı çıxmaq və iqtisadi azadlığı qazanmaq uğrunda göstərilən çəbalar əks edilmişdir. Fəzilənin timsalında o dövrün qadınının daxili təlatümlərini elə obrazın öz dilindən anladan bir parçaya nəzər salaq: *“Fəzilə artıq edə biləcəyi şeyin ertəsi gün atasının evinə getmək olduğunu düşündüdə, özü üçün ata evinin hər kəsinki kimi olmadığını xatırladı. Ər evindəki çətinliklərdən qaçacaqsa, ata evində də rahatlıq tapmayacağını, əksinə indi də əri ilə yola gedə bilməyib qayıtdı deyilərək daha çox zülm edəcəklərini təxmin edirdi. Zavallı qadın uzun zaman düşündükdən sonra ögey ananın əziyyətlərini çəkməkdənsə, ərinin zülmələrinə dözməyə razı oldu...”* (Fatma Aliyə Hanım, 2011; 219)

“Mühədrat” ilk türk qadın imzalı roman olmaqdan başqa, səkkiz il sonra qələmə alınacaq türk romanının atası hesab edilən X.Z. Uşaqlıgilin şah əsəri “Eşqi-məmnü” nun da siqnallarını verir. Düzdür, X. Ziya kimi dahi yazıçının “Eşqi-məmnü” romanını Fatma Aliyə xanımın “Mühədrat” romanının təkrarı və ya bənzəri hesab etmək haqsızlıqdır. Amma qaçılmaz faktdır ki, Xalid Ziyə “Mühədrat”ı oxumuşdur. Süjet xətti və mövzu baxımından maraqlı olan bu romandan təsirlənərək yüksək peşəkarlıqla “Eşqi-məmnü” əsərini yaratmışdır. İki romanı müqayisə etsək, roman tərübəsinin türk ədəbiyyatında yeni olmasının doğurduğu əksiklikləri “Mühədrat” da açıq-aşkar görürük. Yorucu təkrar, bədii üsluba xas olmayan donuq cümlələr roman boyu izlənilir. Belə olduğu təqdirdə niyə bu əsər türk ədəbiyyatında xüsusi çəkiyə malikdir? Həm ilk qadın roman yazıçısının qələmindən çıxması, həm də Fatma Aliyənin dünyaya yalnız əzab çəkmək üçün gəlmədiyini israrla vurğulayan qəhrəmanın timsalında bir növ özünün prototipini yaratması baxımından “Mühədrat” örnək romanlardandır.

Fatma xanımın digər romanı “Ud çalan” ilk dəfə “İkdam” qəzetində hissə-hissə çıxdıqdan sonra 1899-cu ildə kitab halında “İkdam” mətbəəsi tərəfindən də yayımlanmışdır. Fatma Aliyə “Ud çalan” romanında sənəti ilə həyata qarşı mübarizə aparın udin qadın Bədiyyənin acı taleyindən bəhs edir. Əsərin baş qəhrəmanı müəllifin iş məqsədilə getdiyi Hələbdə qarşılaşdığı bir udin qadının prototipidir. Uğursuz ailə həyatı yaşayan Bədiyyənin yaşadıkları o dövr üçün xeyli çılpaq bir dillə qələmə alınmışdır. Türkiyə ədəbiyyatının məşhur roman yazıçısı Rəşad Nuri Güntəkin xatirələrində qeyd edir ki, ədəbiyyat sahəsinə olan marağını gücləndirən səbəblər sırasında uşaqlıqda dayəsindən

eşitdiyi romanlardan sonra ikinci yeri Fatma Aliyə xanımın “Ud çalan” romanı tutur. Əsərlərində qadın gözündə evlilik, tərəflər arasındakı uyğunluq, sevgi və qarşılıqlı hörmət anlayışları, bir-birini tanıyaraq ailə qurmağın üstün tərəfləri və s. bu kimi mühüm problemləri işıqlandıran Fatma Aliyə xanımın “Refet”, “Enin”, “Ləvayihə-həyat” adlı romanları da vardır. Yazıçı romanlarında özünü təsdiq etmək uğrunda mübarizə aparan, işləyən, pul qazanan, maddi cəhətdən kişilərdən asılı olmayan qadın qəhrəman obrazları yaratmışdır.

Ədəbi fəaliyyəti ilə yanaşı Fatma Aliyə xanım qadının cəmiyyətdəki mövqeyinə dair sosial səpkili yazılar da yazırdı. Bu yazılarını “Qadınlara məxsus” (Kadınlara Mahsus Gazete) qəzetində nəşr etdirirdi. Burada, əsasən, qadınların kişilərə nisbətən çətin şərtlər altında yaşaması, təhsil almaq, işləmək, karyera qurmaq, cəmiyyətdə müəyyən mövqeyə sahib olmaq kimi məsələlərdə hüquqlarının tapdalanması kimi mövzulara müraciət edirdi. Qadının öz zəhməti qarşılığında, heç kimdən dəstək almadan maddi asılılıqdan qurtulmaq yollarını roman janrının verdiyi geniş imkanlar hesabına zəngin bədii boyalarla ifadə edirdi. Bütün bunların paralelində qadını sevgi dolu həyat yoldaşı və qayğıkeş ana kimi də təqdim etməyi unutmurdu. Fatma Aliyə xanım bir növ qadın haqlarının cəmiyyətdə müdafiəçisi missiyasını yerini yetirirdi. Həm roman janrında yazdığı, həm də sosial məsələlərə toxunması Fatma Aliyə xanımı dövrünün qərbmeyilli yazıçılara daha da yaxınlaşdırırdı. Belə ki, roman janrında yazmaq yazıçının qarşısında yeni üfüqlər açırdı. Müasir gender bərabərliyi təcrübəsi ilə yanaşarsaq, Fatma Aliyə xanım tam bir feminist yazıçı olmasa da, onun türk romanına qadın ruhu gətirməsi faktı danılmazdır. O, istər müxtəlif qəzet və jurnallarda dərc etdirdiyi yazıları olsun, istərsə də romanlarında mühafizəkar mövqeyi ilə paralel, həm də türk qadın haqlarının ideya təməllərinə böyük töhfələr vermiş yenilikçi idi. Fatma Aliyə xanım romanda sadəcə qadın imzası deyil, həmçinin qadın səsi, qadın hüququ demək idi. Elə ilk romanı “Muhadarat” da kişilərin beynində qəlibləşmiş fikir olan qadın ilk məhəbbətinə hər zaman sadıq qalmalıdır fikrinin əksini təsvir etməsi buna bariz bir nümunədir. Qadın haqları ilə bağlı onları narahat edən bu kimi məsələlər türk ədəbiyyatında müasir dövrümüzdə qədər bir çox romanın əsas mövzusu olmuşdur. Həmin romanlar və onların üzərində aparılan tədqiqat işləri təxminən 115 illik bir zaman kəsiyində qadınların qarşılaşdığı bir sıra problemə cəmiyyətin diqqətini yönəldə bilmiş və hətta həlli yolunda əhəmiyyətli olmuşlar. Ədəbiyyat tədqiqatçısı İnci Enginün bunu bir təhsil problemi kimi qeyd etmişdir. (İ.Enginün, 2001: 295).

Fatma Aliyə xanımın ictimai-sosial fəaliyyətlərindən biri də yardım cəmiyyətləri ilə etdiyi sıx əməkdaşlığı idi. 1897-ci il Osmanlı-Yunan müharibəsi zamanı yaralanmış əsgərlərin ailələrinə yardım məqsədilə “Tərcümani-Həqiqət” qəzetində silsilə yazılar dərc etdirmiş və “Nisvani-Osmaniyyə” adlı yardım cəmiyyətini təsis etmişdir. Bu Türkiyədə yaradılan ilk rəsmi qadın cəmiyyətlərindən biri idi. Bununla yanaşı Fatma Aliyə xanım “Hilali- Əhmər” cəmiyyətində təmsil olunan ilk qadın olmuşdur.

Fatma Aliyə xanım ilk türk qadın roman yazıçısı kimi yalnız Türkiyə sərhədlərində deyil, Avropa və Amerika ədəbi mühitində də adından söz etdirən ədiblərdəndir. Belə ki, yazıçının “Nisvani-İslam” əsəri fransız və ərəb dilinə, “Udi” romanı isə fransız dilinə tərcümə edilmişdir.

1914-cü ildə qələmə aldığı son əsəri “Əhməd Cəvdət Paşa və Zamanı”dır.

Fatma Aliyə xanım 13 temmuz 1936-cı ildə İstanbulda vəfat etmiş və Feriköy məzarlığında dəfn edilmişdir. Daim Türk xalqının qəlbində yaşayan Fatma Aliyə xanımın adı əbədiləşdirilmək üçün 50 lirəlik pul əskinazının üzərinə həkk edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aytaç İ.A., Rankin B.H. (2006), Gender inequality in schooling: The case of Turkey. Sociology of education, Fen- edebiyat bölümü. səh.79
2. Enginün İ. (1979). Tanzimat devrinde Shakespeare: Tercümeləri ve Tesiri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.səh.527
3. Enginün İ., (2001). Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı.İstanbul.səh.456
4. Fatma Aliye Hanım. (2011). Muhaderat. İstanbul. Paraf Yayınları. səh.408
5. Tekin M.,(2004). Roman Sanatı 1. İstanbul. Ötüken Neşriyatı. səh. 294

*Резюме**Ханым Абдуллаева**Женская подпись в турецком романе*

Ключевые слова: Турецкая проза XIX века, жанр романа, феминизм, Фатма Алия ханум, «Мухадарат»

Двадцатый век - это период, когда мир меняется. И эти изменения влияли так же на Османскую империю, которая недавно жила. Эта статья исследует жизнь и творчеству писательницы, которая писала в жанре романа в новой эпохи турецкой литературы. Турецкие писательницы XIX века рассматривали феминизм как своего рода защитника прав женщин.

Зафар Ханум, автор первого женского романа в турецкой литературе, написала в 1877 году свой роман «Любовь - Родина». Но эта работа была и примитивной и небольшой. Также Зафар Ханум написала только одну работу

По этим причинам исследователи не считают ее автором первого женского романа. Первая писательница романа турецкой литературы и исламской географии - Фатма Алия. Ее первым романом была «Мухадарат», написанная в 1891 году. Суть романа - это социальные темы, такие как распад семей, созданных с разным давлением, счастье, которым женщина может насладиться во второй раз. Роман дает яркую иллюстрацию жизни дворян в османском обществе.

Фатма ханум также была активным общественным деятелем, работала в разных газетах, журналах и обществах.

*Summary**Khanim Abdullayeva**Female signature in the Turkish novel*

Keywords: *XIX century Turkish prose, novel genre, feminism, Fatma Aliye khanum, Muhadarat*

The twentieth century was a period in which the world changed a lot. These changes did not go beyond the Ottoman Empire, which had recently lived. This article investigates the activity and life of a female writer who was novel writer and representative of the modern Turkish literature. XIX century Turkish women authors considered feminism as a means of defense for women's rights. Zafar Khanum the author of the first female novel in Turkish literature wrote her novel "Love–Homeland", in 1877. But this work was both primitive and small. Zafar Khanum also wrote only one small novel. For these reasons, researchers do not consider her the author of the first female novel.

The first female novelist of Turkish literature and Islamic world is Fatma Aliya. Her first novel was the "Muhadarat" written in 1891. The essence of the novel is social topics such as the failure of the families that have been started by different pressures, the happiness that a woman can enjoy for the second time. The novel provides a vivid illustration of the life of nobility in the Ottoman society. Fatma khanum was also an active public figure, so she worked in newspapers and magazines.